

I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas

Ordenid ja nende kandmine

Leho Lõhmus

Kõige rohkem aumärke said eestlased¹ I maailmasõjas muidugi Venemaal. Pole ka ime – tsaariarmeesse oli mobiliseeritud umbes 100 000 meie rahvuskaaslast, kellest ligi 3000 olid ohvitserid või said ohvitseri aukraadi sõja käigus. Seetõttu anname kõigepealt lühiülevaate Vene ordenitest.²

Vene ordenid

Esimese, Püha Andreas Esmakutsutu ordeni asutas tsaar Peeter I tõenäoliselt 1698. aastal ning 1725. aastal asutati Püha Aleksander Nevski orden. Sellega lõppes Vene ordenite esimene, Peeter I periood. Need ordenid olid mõeldud kroonitud peade, kõrgemate ametnike ja kindralite vääristamiseks. Kulus mõnikümmend aastat, enne kui autasustatute hulka võisid sattuda ka madalamate teenistusastmete ametnikud ja ohvitserid. Teist etappi tähistasid keisrinna Katariina II poolt 1769. aastal asutatud neljajärguline Püha Georgi ja 1782. asutatud Püha Vladimiri orden, samuti neljajärguline.

Järgmine verstapost Vene ordenisüsteemi arengus algas Paul I valitsemisajal 1797. aastal – just siis täpsustati ja kehtestati ordenite ametlikud statuudid. Kõrgemaid ordineid (Püha Andrease ja Aleksander Nevski ordenit) hakati edaspidi üha vähem annetama tegelike teenete eest ja üha rohkem sattus kavaleride hulka isikuid, kelle ainus teene oli kõrge

¹ Siinkohal on eestlasteks loetud ka Eesti alalt pärit teistest rahvusest sõjaväelased, kes hiljem teenisid Eesti kaitseväes.

² Vt täpsemalt Leho Lõhmus, *Vene impeeriumi ordenid* (Tallinn: SE&JS, 2014).

päritolu. Paul I tõi Vene teenetemärkide hulka ka kaks välismaa ordenit: Holstein-Gottorpi hertsogi Karl Friedrichi asutatud Püha Anna ordeni ja Malta ordeni. Viimane, tõsi küll, oli Vene ordenite nimistus ainult paarkümmend aastat. 1807. aastal asutas keiser Aleksander I kuldmööga „Vapruse eest“ ohvitseride autasustamiseks ja Georgi risti alamväelaste autasustamiseks. Viimane oli alguses ühejärguline ning neljärguliseks muudeti see 1855. aastal.

Eraldi rühma moodustasid Poola päritolu autasud: Püha Stanislavi orden ja Valge Kotka orden. Tsaar Aleksander I kuulutas end Poola kuningaks 1815. aastal ja sai nii ühtlasi mõlema ordeni suurmeistriks. Nüüd olid ordenid küll formaalselt liidetud Venemaa autasude süsteemi, kuid nendega autasustati esialgu ainult Vene impeeriumi ühe osa, Poola kuningriigi alamaid. Lõplikult liideti need autasud Vene ordenite hulka (võrdsetel alustel teiste aumärkidega) pärast 1831. aasta Poola ülestõusu mahasurumist.

Alates 1855. aastast lisati kõigile sõjaliste teenete eest annetatavatele ordenitele (v.a Georgi orden ja rist) ristuvad möögad.

Vene ordineid anti välja kindlas järjekorras. Järgmise saamiseks pidi üldjuhul eelmine juba olema. Niisuguse korra kehtestas 1797. aastal tsaar Paul I ning seda täiustati vastavalt ordenite ja nende järkude lisandumisele. Lõpuks, 19. sajandi keskpaigaks, oli välja kujunenud järgmine jada (tähtsuse kasvavas järjekorras).

Stanislavi ordeni 3. järk

Anna 3. järk

Stanislavi 2. järk

Anna 2. järk

Vladimiri 4. järk

Vladimiri 3. järk

Stanislavi 1. järk

Anna 1. järk

Vladimiri 2. järk

Valge Kotka orden

Aleksander Nevski orden

Vladimiri 1. järk

Andreas Esmakutsutu orden

Eranditeks olid Anna 4. järk mõõgal ning Georgi orden ja mõõk, mis anti isikliku vahvuse eest. Nende autasude andmiseks kehtestati kindel kangelastegude loetelu ja nende saamine ei sõltunud teiste ordenite olemasolust.

Eestlastest ohvitseride teeneid vääristati I maailmasõjas Püha Georgi (*Орден Святого Георгия*) 4. järgu, Vladimiri 3. ja 4. järgu, Anna ja Stanislavi ordeni kõigi järkude ning Georgi kuldmõõgaga.

Mati Kröönströmi uurimuses on nimetatud 35 eestlasest Püha Georgi ordeni 4. järgu kavaleri, lisaks teistest rahvusest eesti- ja liivimaalasi.³ Nende hulgas on neli hilisemat Eesti kindralmajorit – Otto Heinze, Hans Kurvits, Aleksander Silberg ja Juhan Tõrvand –, lisaks hilisemad kolonellid Eduard Kanep, Peeter Kann, Peeter Raudsepp, Karl Tallo, Heinrich Vahtramäe ning Vabadussõja-aegse Balti pataljoni ülem kolonell Konstantin von Weiss. Mereväelastest kuulub samasse ritta hilisem Eesti mereväekapten ja mereväe juhataja aastatel 1919–1924 Johannes Herm.⁴

I maailmasõja päevil said Georgi kuldmõõga⁵ teadaolevalt 48 eestlast ja veel mõned Eestist pärit mehed.⁶ Nende hulgas oli hilisem sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner, kindralmajorid Herbert Brede, Gustav Jonson,⁷ Otto Heinze, Aleksander Silberg ja Dmitri Lebedev, kolonellid Paul Bassen-Spiller, Georgi Feofanov, Ernst Limberg, Eduard Kubbo ja Heinrich Paavijan (Hendrik Pallandi), Vabadussõja kangelane kapten Anton Irv jt.

Kõige rohkemal arvul said alamväelased vapruse eest annetatavat Georgi risti (*Георгиевский крест*) ja medalit. Risti kõigi nelja järgu kavaler (nn täiskavaler) oli tõeliselt vapper mees, kes oli tervelt neli korda oma eluga riskinud. I maailmasõjas jõudsid täiskavaleri seisusse ka esimesed

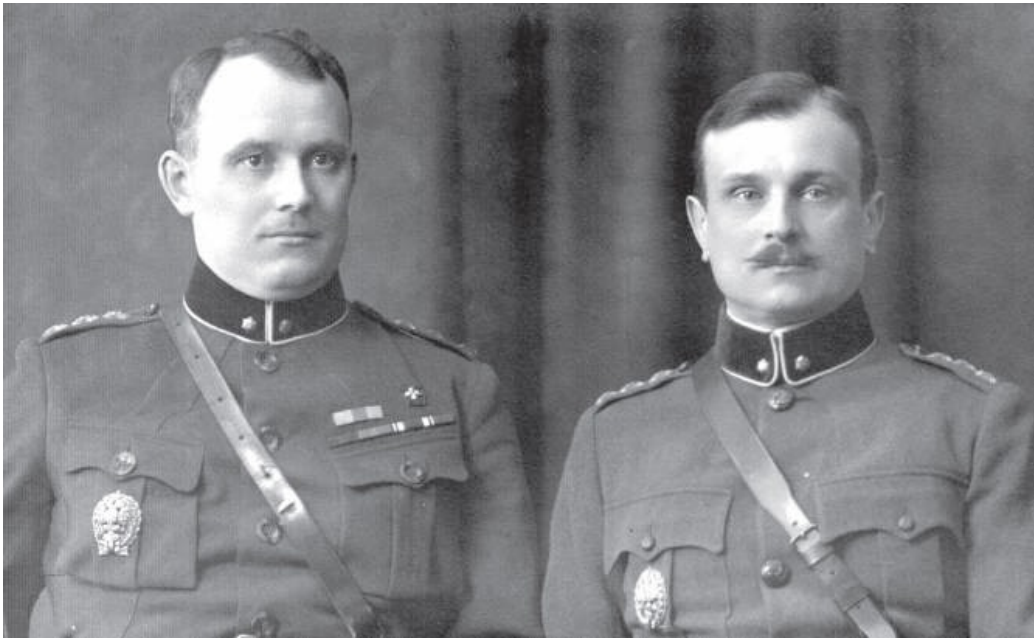
³ Mati Kröönström, „Georgi ordeni kavalerid Eestis,“ www.ra.ee/apps/georgi/html/kavalerid.html (7.09.2015).

⁴ Teenistuslehe järgi oli A. Silberg augustis 1916 esitatud ka Georgi ordeni 3. järguga autasustamiseks. Vt Silberg, Aleksander-Heinrich Aleksandri p., ERA.495.7.5310, 6. Johannes Hermi Georgi orden on hoiul Eesti sõjamuuseumis.

⁵ Mõõgad olid väeliigiti erinevad, mereväeohvitseridel oli selleks näiteks kortik (vestu). Eesti keeles kasutati üldistavat terminit *Georgi sõjariist*.

⁶ Kröönström, „Georgi ordeni kavalerid Eestis“.

⁷ Jonson ülendati 1940. aasta detsembris Punaarmee kindralleitnandiks.

Johan Laidoner ja Jaan Soots kindralmajori vormis (1920). Mõlemad kannavad paremal taskul Peterburi Nikolai kindralstaabi akadeemia märki. Laidoner kannab vasakul Vene Püha Georgi kuldmööga miniatuuri ja lindilõikeid. Ülal on Briti Püha Mihkli ja Püha Jüri ordeni lindilõige, alumises reas Vene ordenite lindilõiked. Eesti sõjamuuseum

eestlased. Tuntuimad neist olid Vabadussõja kangelane kapten Anton Irv, kes teenis oma Georgi ristid välja sõdurina vähem kui kahe kuu jooksul 1915. aastal,⁸ ja hilisem kindralmajor Jaan Kruus, peale nende alamlipnik Juhan Trummar ja hilisem leitnant Valfried Krastin.⁹ Autasustamine toimus statuudi järgi alates alamast (4.) järgust, eriti silmapaistva kangelasteo eest võis aga kohe autasustada kõrgema järguga, vahepealsest n-ö üle hüpates. Näiteks sai hilisem kapten ja soomusronglane Eduard Neps 1. järgu Georgi risti kohe pärast 3. järku.¹⁰

⁸ Anton Irv sai 4. järgu 12. jaanuaril 1915 ja 1. järgu 8. märtsil 1915. Hiljem, juba ohvitserina, anti talle ka Georgi mõök. Vt Irv, Anton Antoni p., ERA.495.7.1156.

⁹ Vt 1. Eesti jalaväepolgu teenistuslehed „T“, ERA 534.1.163. *Eesti Vabadusristi kavalerid*, koost A. Traksmann jt (Tallinn: Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatus, 1935), 162. Juhan Trummari Georgi ristid on hoiul Eesti sõjamuuseumis.

¹⁰ Neps, Eduard Mihael Jakobi p., ERA.495.7.3569.

Pärast Vene veebruarirevolutsiooni võimule tulnud Ajutise Valitsuse ajal 1917. aasta suvel hakati isikliku vapruste eest ka ohvitseride autasustama sõduri Georgi ristiga „roodu, eskadroni, patarei või sotnja isikkoosseisu üldkoosoleku otsuse põhjal“. Eristamaks sõdurite ja ohvitseride Georgi autasusid asetati viimaste lindile metallist loorberioks. Niisuguse teenetemärgi sai ka mitu eestlast, kellest on teada leitnant Julius Kuperjanov ning hilisemad kindralmajor Gustav Jonson, kolonelid Georg Leets ja Johannes Soodla ning major Boris Leeman.¹¹

Püha Vladimiri ordeni (*Орден Святого Владимира*) 3. järgu mõõkadega on saanud sanitaarkindralmajorid Ludvig Puusepp ja Werner Zoege von Manteuffel, kindralmajorid Dmitri Lebedev, Johannes Leppik ja Aleksander Silberg, polkovnikud (kolonel) Peeter Raudsepp ja Nikolai Stahl. Sealjuures anti Lebedevile nii Vladimiri ordeni 4. kui ka 3. järk, mõlemad mõõkadega, ühe ja sama käskkirja alusel. Ka Eesti Vabadussõjas osalenud Soome kindralmajor Martin Wetzer sai I maailmasõjas Vladimiri ordeni 3. järgu mõõkadega. Eestlasest mereväe kindralmajor Ernst Blumbach, tuntud kartograaf ja meremagnetismi uurija, oli aga vääristatud Vladimiri ordeni 3. järguga ilma mõõkadeta.

Vladimiri ordeni 4. järgu lehvi ja mõõkadega said I maailmasõja ajal paljud eestlased, sh tulevased kindralid Johan Laidoner, Aleksander Tõnisson,¹² Ernst Põdder ja Jaan Soots, samuti Vabadussõja kangelane leitnant Julius Kuperjanov, hilisem diplomaat ja Eesti saadik mitmes riigis Heinrich Laretei jt. Kogu sõja Sveaborgi (Suomenlinna) kindluses teeninud kolonel Aleksander Simon sai sama ordeni ilma lehvi ja mõõkadeta.¹³

Püha Anna ordeni (*Орден Святой Анны*) 1. järgu sai I maailmasõja ajal Werner Zoege von Manteuffel.¹⁴ Ordeni 2. järgu mõõkadega pälvisid I maailmasõja päevil sadakond eestlast, nende hulgas tulevased kindralid Johan Laidoner, Aleksander Tõnisson, Ernst Põdder, leitnant Julius

¹¹ Jaak Pihlak, *Karutapjad ja Vabaduse Risti vennad* (Viljandi: Viljandi Muuseum, 2010), 144–146.

¹² Aleksander Tõnissoni Vladimiri orden on hoiul Eesti sõjamuuseumis.

¹³ Simon, Aleksander Jaani p. ERA 495.7.5354.

¹⁴ Werner Zoege von Manteuffeli teenistuslehel ERA.495.7.5740 on Anna 1. järgu kohta märges „mõõkadega“, mis on aga läbi kriipsutatud.

*Kindralmajor Jaan Kruus
kannab 1926. aasta
vormikuuul vasakul
Vabaduse Risti (VR II/3),
Läti Karutapja III klassi
ja Prantsuse Aumedalit
mõõkadega ning 1. järgu
Georgi risti. Viljandi
muuseum*

Kuperjanov jt. Kõik Vene ordenid kuni Anna 2. järguni mõõkadega olid näiteks hilisemal Eesti kindralmajoril Andres Larkal, kolonel Juhan Haljastel, hilisemal tuntud arhitektil Artur Pernal jt. Ordeni 3. järgu mõõkade ja lehviga ning 4. järgu mõõgal „Vapruse eest“ on saanud mitusada eestlast.

Püha Stanislavi ordeni (Орден Святого Станислава) 1. järgu sai I maailmasõja ajal Werner Zoege von Manteuffel ning 2. ja 3. järgu ordineid mõõkadega on oma sõjateenete eest saanud sajad eesti rahvusest ohvitserid, sealhulgas Johan Laidoner, kolonel Juhan Haljaste, Vabadussõja kangelased Anton Irv, Julius Kuperjanov jt.

Tavaline eestlasest ohvitseri vene autasude „rida“ oli järgmine: Stanislavi 3. ja 2. järk, Anna 4., 3. ja 2. järk ning Vladimiri 4. järk. Nagu selgub teenistuslehtedelt, muutus sõja lõpu poole autasustamine heldemaks.

Vene ordeneid määrasid kodusõja ajal ka vene valged. Eestlasi jagus aga nii Judenitši, Denikini kui ka Koltšaki vägedesse, nii sai Judenitši Loode-armees teeninud leitnant Oskar Muro nii Stanislavi kui ka Anna 3. järgu ordeni.¹⁵

Teiste Antandi riikide ja liitlasriikide teenetemärgid

Lisaks võis eesti mehe rinda jõuda Antandi ja liitlasriikide ordeneid. Tihtilugu määrati autasu pärast sõda ja pole päris selge, kas ordeni taga olid sõjaaja teened või hilisemad liitlassuhted.

Vaadeldgem siinkohal Vabadussõda kui maailmasõja jätku. Nii autasustati Johan Laidoneri Belgia sõjaristiga (*Croix de Guerre Belgique, Oorlogskruis Belge*) pärast sõda, aga samas sai siisugust autasu, mille oli asutanud kuningas Albert I aastal 1915, määrata ainult teenete eest I maailmasõjas.

1802. aastal Prantsuse esimese konsuli Napoleon I asutatud Auleegioni ordeniga (*Ordre de la Légion d'Honneur*) vääristati 1920.–1930. aastatel ligi paarikümnet Eesti ohvitseri. Neist neli – kindral Johan Laidoner, kindralleitnant Nikolai Reek ning kindralmajorid Jaan Soots ja Juhan Tõrvand – said ordeni komandörioristi. Aste madalama, ohvitseriristi said kindralleitnant Paul Lill, kindralmajorid Arthur Lossmann ja Richard Tomberg, kontradmiral Hermann Salza, kolonelid Jaan Junkur, Ludvig Jakobsen, Richard Maasing ja Villem Saarsen.¹⁶ Kõiki neid autasustamisi võib siiski vaadata kui tunnustust liitlassuhete arendamise eest.

I maailmasõja ajast on teada üks autasustamine Prantsusmaa kõrgeima sõjalise autasu, 1852. aastal asutatud Sõjamedaliga (*Medaille Militaire*). Selle sai Anton Irv 1916. aastal, mil tal oli lipniku aukraad.¹⁷ Varase-

¹⁵ Muro, Oskar Tõnise p., ERA.495.7.3387, 3. Ordenid määrati 28. oktoobril 1919 ja 22. jaanuaril 1920.

¹⁶ Johan Laidoneri autasustati 1921. aastal Auleegioni ohvitseri- ja 1925. aastal komandörioristiga. Laidoneri komandöriorist ja Richard Tombergi ohvitseririst on hoiul Eesti sõjamuuseumis.

¹⁷ Irv, Anton Antoni p., ERA.495.7.1156, 7.

Kindralmajor Aleksander Tõnisson kannab 1926. aasta vormil vasakul Püha Vladimiri 4. järgu ordenit mõõkade ja lehviga, selle kõrval Poola Vapruse Risti ja Eesti Punase Risti mälestusmärki, mille kohal on Vabadussõja mälestusmärk. Eesti sõjamuuseum

mates populaarsetes käsitlustes on eestlase või vähemalt Eestis sündinud isikuna näidatud läänerindel Prantsuse lennuväes teeninud Martin Treppi, kes sai 1915. aastal Sõjamedali ja 1917. Auleegioni rüütliristi.¹⁸ Hilisemad uurijad tema nime Eestiga enam ei seosta.¹⁹ Sama medalit on kirjanduses üritatud rinda riputada ka kindralmajor Jaan Kruusile. Foto-delt selgub aga, et tema sai Prantsusmaalt Aumedali (*Medaille d'Honneur*) mõõkadega. Selle 1887. aastal asutatud medaliga vääristati Eesti sõjaväelasi 1919.–1920. aastal ning enamasti ikka liitlassuhete edendamise eest. Veel on kavaleridest teada sõjaministri adjutant leitnant August Schönberg, sanitaarkolonel Oskar Liik, kindralstaabi II osakonna ülem major Richard Palm ja sõjaväelendur Arnold-Gustav Under. Viimane sõdis läänerindel Prantsusmaal ja teenis autasu välja seal.²⁰ Prantsusmaal I maailmasõja ajal kõige massilisemalt jagatud tunnustuse, 1915. aastal asutatud Sõjaristi (*Croix de Guerre*) eestlastest kavaleride kohta andmed puuduvad. Üsna tõenäoliselt võis selle välja teenida mõni Prantsusmaal Vene ekspeditsioonikorpusel teeninud eestlane.

Kaks eestlast, kindral Johan Laidoner ja kontradmiral Johan Pitka, said 1919. aastal Suurbritannialt Püha Mihkli ja Püha Jüri rüütelkoman-dõri ordeni (*The Most Distinguished Order of St. Michael and St. George, Knight Commander, K.C.M.G.*). Selle oli aastal 1818 asutanud kuningas George III liitlasriikide ja ühendatud territooriumite elanike teenete tunnustamiseks. Mõlemat autasustati liitlassuhete edendamise eest Vabadus-sõja ajal.

1914. aastal kuningas George V asutatud Briti Sõjaristi (*Military Cross*) said teadaolevalt kolm hilisemat Eesti ohvitseri: kolonelid Eduard Kanep ja Peeter Raudsepp ning kindralmajor Aleksander Silberg. Kanep sai risti 1919. aastal, kui ta oli Briti sõjaväelise missiooni teenistuses

¹⁸ Ants Künnapuu, *Teedel õhuvarustesse* (Tallinn: Valgus, 1979), ning tema järgi ka Vello Lään ja Johannes Tilk, *Kes on kes Eesti lennunduses* (Tallinn-Tartu: Elmatar, 2006), 187.

¹⁹ Toivo Kitvel, Toomas Türk ja Arvo Lennart Vercamer, *Põhjakotkad: Eesti lendurid ja lendur-vaatlejad tsaariajast kuni 1940. aastani*. (Tallinn: Külim, 2011). Diskussioonifoorumis The Aerodrome Forum 12. märtsil 2003 avaldatud Martin Trepi teenistuslehe katke järgi võib ole-tada, et ta oli šveitslane. Ta oli sündinud 1892. aastal Splingenis (õieti Splüngenis) Šveitsis. Vt <http://www.theaerodrome.com/forum/showthread.php?t=494>, 9.11.2015.

²⁰ Lään ja Tilk, 191. Under, Arnold-August Gustavi p., ERA.495.7.6322.

*Kindralmajor Dimitri Lebedev
Eesti Kaitseliidu vormis
(1920. aastate lõpp või 1930.
aastate algus). Kaelas kannab
ta Vladimiri 3. järgu ordenit
mõõkadega, rinnas aga
Prantsuse Auleegioni rüütliristi
ning Vene ordenite ja medalite
lindilõikeid. Neist kõrgemal on
Vene Püha Georgi kuldmõõga
miniatuur, allpool taskuklapil
Kaitseliidu liikmemärk ja
26. Mogiljovi jalaväepolgu
märk ning nende all Vilno
sõjakooli märk. Kahe viimase
kandmine Eesti vormidel
ei olnud tegelikult lubatud.
Eesti sõjamuuseum*

Liepājas (Liibavis),²¹ Raudsepp ja Silberg aga teenistuse ajal Vene armees
I maailmasõja ajal.²² Sama risti sai veel eestlasest lendur Karl Loik.²³

Kaks hilisemat Eesti koloneli said ordenid 1916. aastal Antandi poolel
sõtta astunud Rumeenialt. Nii oli Ludvig Jakobsen vääristatud Rumeenia
Tähe ordeni (*Ordinul Steaua Romaniei*) 5. klassi ja Eduard Kanep
Rumeenia Krooni ordeni (*Ordinul Coroana Romaniei*) 3. klassiga, mõle-
mad muidugi mõõkadega.²⁴ Need ordenid asutas Rumeenia kuningas
Carol I vastavalt 1877. ja 1881. aastal.

²¹ Pihlak, 116–117.

²² Silbergi teenistuslehel risti märgitud ei ole, küll on see aga tema matusefotol. Vt foto Kindral
Silberg puusärgis, EFA.10.4-1033.

²³ *Põhjakotkad*, 99.

²⁴ Pihlak, 117.

Eestlasest lendur Lavrenti Martinson sai Serbia Karadorde Tähe ordeni (*Opđen Karađorđeve zvezde*) mõõkadega.²⁵ Autasu on seotud Karadorđevići dünastiaga, mille liikmed valitsesid Serbias ja hiljem Jugoslaavias aastatel 1804–1813, 1842–1858 ja 1903–1945. Ordeni asutas 1904. aastal Serbia kuningas Peter I.

Saksa ja Keskriikide ordenid

Aga kas Eesti mehe rinda on jõudnud ka vastaspoole, s.o Saksa sõjaline aumärk, Preisi kuninga Friedrich Wilhelm III 1813. aastal asutatud Raudrist (*Orden des Eisernen Kreuzes*)?²⁶ Selle saamiseks oli kolm võimalust.

- a) Osalemine Saksa vägede koosseisus I maailmasõjas. Eestlaste teenimisest Saksa armees pole andmeid, küll aga suundus sinna hulgaliselt soomlasi. Pole välistatud, et mõni eestlane sõdis Saksa armee soome jäägripataljonis. Samas teenis Saksa armees palju Eesti- ja Liivimaa kubermangust pärit baltisakslasi. Nende hulgas oli nii Saksamaa kui ka Austria-Ungari kodanikke, kes enne sõda või sõja alguses Venemaalt lahkusid, aga ka mehi, kes astusid vabatahtlikult Saksa armeesse 1917. ja 1918. aastal, kui Saksa väed Eesti ala okupeerisid. Teiste seas oli selline mees Tartus sündinud Herbert Volck,²⁷ kes alates 1915. aastast teenis Saksa lennuväes ning keda vääristati 1. ja 2. klassi Raudristiga.²⁸
- b) Osalemine Soome vabadussõjas 1918. aasta alguses. Selles konfliktis olid soomlaste liitlasteks sakslased. Vähemalt üks eestlane,

²⁵ *Põhjakotkad*, 45.

²⁶ Raudristi antakse ainult sõja ajal. Pärast 1813. aastat taastati autasustamine veel kolmel korral: 1870. Preisi-Prantsuse, 1914–1918 I maailmasõjas ja 1939–1945 II maailmasõjas.

²⁷ Herbert Volck (1894–1944) oli tuntud Tartu saksa rahvuselase Adalbert Volcki poeg. 1915. aasta sügisel tulistati Herbert Volcki lennuk Valgevenes Pinski lähedal alla ja ta oli Vene sõjavangis, kust suutis 1917. aastal Kaukaasia kaudu põgeneda. 1919. aastal võitles ta vabakorpulasena Lätis Rauddiviisi ridades ja sai Jelgava lähedal haavata. Ta suri Buchenwaldi koonduslaagris. Vt *Herbert Volck, Datenbank Schrift und Bild 1900–1960*, <http://www.polunbi.de/pers/volck-01.html>, 25.06.2015.

²⁸ *Põhjakotkad*, 56–57.

hilisem kolonel Hans Kalm, võttis sellest sõjast aktiivselt osa ja teda autasustati 2. klassi Saksa Raudristiga.²⁹ Sealjuures sõdis ta kuni 1917. aastani sakslaste vastu, sai kolm korda haavata ja teenis välja mitu Vene ordenit. Samas olukorras olid paljud soomlased eesotsas ülemjuhataja marssal Carl Gustav Mannerheimiga, kes I maailmasõjas teenis välja Vene Georgi 4. järgu ordeni ja Georgi mõõga ning hilisemas võitluses punasoomlaste vastu vana vastase Saksamaa 1. ja 2. järgu Raudristi.³⁰

- c) Väga lühikest aega Vabadussõja alguses olid sakslased Eesti liitlased. Ühiselt kaitsti Narvat Joala lahingus 28. novembril 1918. Selle lahingu eest anti eestlastele ka 2. klassi Raudriste, teada on üks nimi: nooremallohvitser Arnold Jaago.³¹

Vabadussõjas saadi sõjalisi teenetemärke liitlasmaadelt Lätilt ja Poolalt. 1919. aastal asutatud Läti Karutapja ordeniga (*Lāčplēša Kara ordenis*) vääristati 142 Eesti kodanikku. Eesti kaitseväge ülemjuhataja Johan Laidoner teenis üldse ainsa välismaalasena välja ordeni kõik kolm klassi. Ernst Pödder, Nikolai Reek ja Jaan Soots said nii II kui ka III klassi, kindralmajorid Otto Heinze, Andres Larka, Juhan Tõrvand, Johan Unt ja kontradmiral Johan Pitka vääristati II klassiga. Ülejäänud eestlased olid III klassi kavalierid.³²

Poola kõrgeima sõjalise ordeni *Virtuti Militari* (*Order Wojenny Virtuti Militari*) asutas kuningas Stanisław August Poniatowski 1792. aastal ja see taastati 1919. aastal. Selle ordeni (V klassi) on saanud ainult üks eestlane – kindral Johan Laidoner teenete eest Vabadussõjas. Teine Poola sõjaline autasu, Vapraste Rist (*Krzyż Walecznych*), asutati 1920. aastal. Selle kavalerideks said kindralleitnandid Paul Lill ja Nikolai Reek, kindralmajorid Herbert Brede, Otto Heinze, Ernst Pödder, Aleksander Tõnisson ja Johan Unt ning kaptenmajor Tiidu Kore.

²⁹ Lisaks vääristati Hans Kalmi Soome Vabadusristi 3. ja 4. järguga.

³⁰ Juha E. Tetri, *Kunniamerkkikirja* (Helsinki: Ajatus, 1998), 120, 134.

³¹ *Eesti Vabadusristi kavalierid*, 124.

³² Pihlak, *Karutapjad ja Vabaduse Risti vennad*. Otto Heinzele, Johan Pitkale ja Juhan Tõrvandile esialgu antud III klassi orden vahetati hiljem, vastavalt tõusule ametiredelil või liitlassuhete edenemisele, II klassi vastu. Seejuures said vabaks jäänud III klassi ordenid endale uued eestlastest omanikud.

Eesti vastu sõdisid Vabadussõjas Nõukogude Venemaa ja saksa vabatahtlikud (baltisaksa *Landeswehr* ja riigisaksa Rauddiviis). Esimese kõrgem (ning tegelikult ainus) sõjaline autasu oli sel ajal Punalipu orden (*орден Красного Знамени*). Asutatud oli see 1918. aastal ja selle said ka mitu Punaarmee võidelnud eestlast. Edukaim neist oli kindlasti 2. järgu armeekomandör August Kork, kes sai kaks Punalipu ordenit ja aurelva, millele oli kinnitatud Punalipu orden. Sealjuures sai ta oma esimese ordeni 1919. aastal võitluse eest Eesti sõjaväe ja Judenitši Loodearmee vastu. Teine mees, kes teenis oma ordeni välja võitluses Eesti vastu, oli Aleksander Kukk.

Landeswehri võitlejad said autasuks Balti risti (*Baltenkreuz*). Nagu Eesti Vabadussõja mälestusmärk oli seegi tegelikult autasu osaluse eest, mille said kõik võitlejad.

Kandmine

Kuigi Vene ordenite süsteem kadus 1917. aasta revolutsioonide keerisesse, kanti ordeneid edasi. Seda tegid ka eesti mehed, tsaariarmee endised sõdurid ja ohvitserid. 1919. aasta veebruaris andis sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoner välja päevakäsu, millega lubas kanda Georgi ordenit, Georgi riste, Georgi mõõka ja kõiki mõõkadega vääristatud (sõjaliste teenete eest annetatud) ordeneid. Samuti võisid vormil olla paremal pool kantavad, st ülikoolide ja kõrgemate sõjakoolide (akadeemiate) märke. Ilma mõõkadeta (tsiviilteenete eest antud) ordeneid sõjaväevormil kanda ei lubatud. Sama kehtis kõigi medalite ja vasakul pool kantavate, s.o madalama astme sõjakoolide ja väeosamärkide (tolleaegse terminina polgumärkide) kohta.³³

21. aprillil 1926 kinnitati õigusakt „Maaväe ohvitseride vormi kandmise määrused“. Selles on lühidalt reguleeritud ka aumärkide kandmine: §-s 22 öeldakse, et Vabadusristi ja Püha Georgi risti võib kanda iga vormi

³³ Sõjavägede ülemjuhataja päevakäsk nr 50, 3. veebruar 1919, *Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsud 1919, 2 jaan. – 31. det.* (Tallinn: Kindralstaap, 1919), 55.

*Vanemveebel Karl
Peeker kannab 1936.
aasta vormil Kotkaristi
höberisti, Vabadussõja
mälestusmärki, Läti
Vabariigi 10. aastapäeva
medalit ja Venemaa
Romanovite dünastia
300. aastapäeva medalit,
mille kandmise keelas
ülemjuhataja Laidoner
juba 1919. aastal. Foto
on tehtud 1940. aasta
septembris, kui Eesti oli
juba okupeeritud. Eesti
sõjamuuseum*

juures. Teiste aumärkide kohta on märges, et kanda lubatakse ainult neid, mis on „Vabariigi Valitsuse poolt annetatud ehk kanda lubatud“.³⁴

Küsimuse juurde tuldi tagasi ka edaspidi. 18. juulil 1930 sätestati, et Eesti vormi juures Püha Georgi mõõka enam ei kanta. Selle asemel tuli kanda „vormikirjelduses ettenähtud mõõga juures selle sangrihma lingu asemel P. Georgi sangrihma lingu ning mõõga käepidemel P. Georgi miniatuurmärki“.³⁵ Praktikas kanti siiski ainult mõõga miniatuurmärki

³⁴ Sõjaministri käsukirjad 1926, 2. jaan. – 31. det., nr. 1–584, 146–147.

³⁵ Sõjaväeasutuste ja väeosade ülemate poolt Kaitseministeeriumi Nõukogule otsustamiseks esitatud ettepanekud koos seletuskirjadega, ERA.507.1.72, 680, 698. Puuduvad siiski andmed, et keegi oleks sellist mõõka kandnud. Siin on jälgitud Tsaari-Venemaa õigusakte, mille järgi väeliigi vahetamisel võis ohvitser uuel mõõgal kanda vana mõõgaga saadud väärüstust, s.o teksti

rinnas. Ka kindral Laidoner ise kandis Eesti vormikuucl Georgi mõõga miniatuuri.

Veel arutleti sõjaliste teenete eest antud ordenite kandmise üle ning tehti ettepanek piirata nimekirja ainult Püha Georgi ja Püha Vladimiri ordeni ning Georgi ristiga. Arutelu läks kohati väga tuliseks. Näiteks lisas oma arvamuse õhukaitse ülem kolonel Richard Tomberg, kelle väitel „Vene teenetemärkide kandmine lahutab kaitseväge nooremad ja vanemat põlvkonda ning kandmisest loobumisega kaotaksime ka kiiremalt mälestuse endisest eesti rahva rõhumise ajast“.³⁶ Lõplikku otsust siiski ei langetatud.

Maaväe ohvitseride vormikandmise määrus, mille üle nii kirglikult vaieldi, jäigi 1931. aastal vastu võtmata, kinnitati üksnes „Maaväe vormikirjelduse muudatus“, kus pisut muudeti mõnd vormielementi.³⁷ 1936. aasta vormikandmise määruces on aga teenetemärkide kandmisest üldse mööda mindud.³⁸ Vanadelt fotodelt on näha, et 1936. aasta vormikuucl tavaliselt enam Vene teenetemärke ei kantud.³⁹

Võõrriikide aumärkide vastuvõtmise kohta sätestati juba 1920. aasta põhiseaduse §-s 7, et „Eesti Vabariik ei anna autähti ja aumärke oma kodanikkudele, väljaarvatud kaitseväelased sõja ajal. Samuti ei ole Eesti kodanikkudel õigust vastu võtta võõraste riikide aumärke ja autähti.“⁴⁰ Sama paragrahv jäi sisse 1933. aasta põhiseadusse.⁴¹ Sellele vaatamata andis Vabariigi Valitsus pidevalt lube välisriikide aumärkide vastuvõtmiseks, sõjaväelaste puhul tehti seda Sõjaministeeriumi (Kaitseministeeriumi) taotluse alusel. Näiteks kolonel Ludvig Jakobsen sai 1931. aastal loa kanda Rumeenia Krooni ordenit,⁴² samas ei pidanud ta

„Vapruse eest“, miniatuurmärki ja mõõgatutti. Валерий Дуров, *Русское наградное оружие* (Русские витязи: Москва, 2010), 153.

³⁶ ERA.507.1.72, 671. „Maaväe ohvitseride vormikandmise määrucest“, *Sõdur* 17/18 (1931): 521–522.

³⁷ Kaitseministri käsukiri nr 83, 30. aprill 1931.

³⁸ *Kaitseväge vormikandmise määruused* (Tallinn: Varustusvalitsuse Intendantuuriosakond, 1936).

³⁹ Georgi mõõga miniatuur on selleks ajaks kadunud ka Johan Laidoneri vormikuucl.

⁴⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus, *Riigi Teataja* 1920, nr 113/114, 9. august 1920, lk 197.

⁴¹ Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus, *Riigi Teataja* 1933, nr 86, art 628.

⁴² Vabariigi Valitsuse otsus välisriikide aumärkide annetamise kohta kaitseväelastele, ERA.31.3.15526, 2. Ludvig Jakobsen oli 1925–1930 sõjaväeatašee Rumeenias.

tegema eraldi taotlust I maailmasõja ajal saadud Rumeenia Tähe ordeni kandmiseks.

7. oktoobril 1936 võeti vastu „Teenetemärkide seadus“. Selle seletuskirjas nendib kohtuminister Johan Müller, et „samuti on meie kodanikele annetatud välismaa au- ja teenetemärke, kuid meil pole loodud mingit korda nende vastuvõtmiseks ja kandmiseks“. Uue seaduse §-s 9 sätestati, et välismaa au- ja teenetemärke võib vastu võtta ja kanda Vabariigi Presidendi loal.

Eesti kodanikele määratud välismaa au- ja teenetemärgid registreeriti teenetemärkide komitees.⁴³ Lahendamaks vastuolu põhiseadusega väitis minister Müller oma seletuskirjas, et § 7 kehtib ainult niisuguste teenetemärkide kohta, mis toovad kaasa teatavaid eesõigusi nende saajatele, Eesti teenetemärgid aga „ei loo nende omajale mingeid avalik-õiguslikke eesõigusi ning ei riiva kuidagiviisi kodanikkude ühetaolisuse põhimõtet“.⁴⁴ Siit edasi minnes võib muidugi väita, et neid välisriigi teenetemärke, mis tõid kaasa soodustusi, vastu võtta ei tohtinud. Samas, kui need olid antud sõjaliste teenete eest, siis jälle võis, sest nii oli sõnaselgelt sätestatud sellesamas §-s 7. Seevastu I maailmasõjas saadud ordenid olid valdavalt saadud enne esimese põhiseaduse vastuvõtmist ja ei kuulunud selle keelu alla.⁴⁵

Teenetemärkidest tuli eespool (rinnas paremal) kanda Eesti (ja kõige ees muidugi Vabadusriste) ning alles nende järel välismaa teenetemärke. Välismaa teenetemärkidest kanti eespool Läti Karutapja ordenit.⁴⁶ Ordenite asemel võis kanda lindilõikeid. Vene vormidele ilmusid need (ilmselt Briti ja Prantsuse eeskujul) alles 1917. aastal. Hiljem võeti lindilõiked kasutusele ka Eesti sõjaväevormil.

Eraldi tuleks peatuda väeosamärkide kandmisel. Kuigi Laidoneri 1919. aasta päevakäsk keelas Eesti sõjaväevormil Tsaari-Vene polgumär-

⁴³ Teenetemärkide seadus, *Riigi Teataja* 1936, nr 82, art 656.

⁴⁴ Kohtuminister Johan Mülleri seletuskiri teenetemärkide seaduse juurde, teenetemärkide seaduse eelnõu, ERA 31.3.731.

⁴⁵ Aumärkide andmise keelu kohta vt pikemalt Hannes Walter, *Eesti teenetemärgid* (Tallinn: Miniplast Pluss, 1998), 86–87.

⁴⁶ Seda nõuet seaduses ei fikseeritud, küll aga lipsab see läbi aruteludest ja on hiljem märgatav kandmispraktikas.

kide kandmise, on neid 1920. aastate piltidel meeste rinnas endiselt näha. Ühtlasi hakati asutama Eesti oma väeosamärke. Kuigi selles tegevuses oldi võrdlemisi aktiivsed, ei pälvinud see iga kord heakskiitu kõrgemalt poolt.

11. juunil 1927 andis sõjaminister kindralmajor Nikolai Reek välja ringkirja, milles avaldas tõsist pahameelt niisuguse algatuse üle. „Märkide soetamine väeosades on muutunud haiguseks,“ kurjustas ta ja viitas Eesti põhiseadusele, mis keelas kõigi aumärkide annetamise ja vastuvõtmise Eesti kodanike poolt. Ühtlasi väitis ta, et „kui igasugune sümpaatia üksteise vastu puudub, ei aita siin kaasa ka ühine rinnamärk“. Reek lisab (ja küllap õigustatult), et niisugune armastus märkide vastu pärineb eelmisest riigist, s.o Tsaari-Venemaalt. Kirja kokkuvõttes mainib ta, et ohvitseridel on juba sõjakoolide lõpumärgid ja mundritel väeosa eraldusmärgid ning aitab neistki. Väeosade rinnamärkide kohta teatas ta: „käsin nende nõutamisest edaspidi loobuda. Seni minule esitatud kavad jäävad kinnitamata“.⁴⁷

Aga ega üks ringkiri indu jahuta. Märke tehti ja kanti endiselt edasi, nüüd küll ministri kinnitusega. Ilmselt nähti lõpuks ka kõrgemal, et üldisele suundumusele ja tahtele pole mõtet vastu seista ja olukord tuleb kontrolli alla saada. Pealegi anti märke välja süsteemitult ja omavahel vastuolus olevatel põhimõtetel. 1. oktoobril 1932 andiski Vabariigi Valitsus välja „Väeosade rinnamärkide seadluse“. Selle järgi võis asutada kaitseväeosade või -asutiste rinnamärke „kaitseväelaste korporatiivse ühtekuuluvuse väliseks tunnuseks“.⁴⁸

Kokkuvõtteks

Vanadel fotodel näeme eesti sõdurite ja ohvitseride rinnas ikka ja jälle mitmesuguseid teenetemärke, millest osa ei ole Eesti päritolu. Nendes peegeldub Eesti 20. sajandi ajalugu oma keerukuses ja vastuolulisuses.

⁴⁷ Sõjaminister Nikolai Reegi ringkiri nr 1880, ERA.636.1.87, 134. Aastal 1926 kehtestatud vormil oli nii ohvitseride kui ka sõdurite kraelõkmel ette nähtud väeosa tähis.

⁴⁸ Väeosade rinnamärkide seadlus, *Riigi Teataja* 1932, nr 77, art 595.

I maailmasõjast jäid eesti mehe rinda ehtima enamasti Tsaari-Venemaa ordenid ja medalid ning polkude ja sõjakoolide märgid. Eestis üritati õigusaktidega nende kandmist reguleerida ja piirata juba alates 1919. aastast.

Vähesel määral said eestlased ka Antandi riikide ordeneid. Nende kandmise korda eraldi aktidega ei sätestatud. Samuti oli Eesti kodanike seas Keskriikide, eeskätt Saksamaa sõjaliste teenetemärkide kavalere, kes olid enamasti baltisakslased.

1920. ja 1933. aasta põhiseadus ei lubanud Eesti kodanikel vastu võtta välisriikide teenetemärke. Tegelikus elus rikuti seda sätet kuni 1936. aastani, kui võeti vastu „Teenetemärkide seadus“. I maailmasõjas saadud ordenid olid enamasti välja teenitud enne Eesti esimese põhiseaduse vastuvõtmist ega kuulunud selle keelu alla.

Bibliograafia

Arhiivid

Eesti Filmiarhiiv (EFA)

10 Friedrich Akel

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

31 Vabariigi Valitsuse kantselei

495 Sõjavägede staap

507 Sõjavägede nõukogu

34 1. Eesti jalaväepolk

636 Pioneeripataljon

Õigusaktid

Kaitseväge vormikandmise määrused. Tallinn: Varustusvalitsuse Intendantuuri-osakond, 1936. *Riigi Teataja* 1920, 1932, 1933, 1936.

Sõjaministri käsukirjad 1926, 2. jaan. – 31. dets., nr. 1–584. Tallinn: Sõjaministeerium, 1926.

Sõjavägede Ülemjuhataja päewakäsud 1919, 2. jaan. – 31 dets. Tallinn: Kindralstaap, 1919.

Kirjandus

- Дуров, Валерий. *Русское наградное оружие*. Русские витязи: Москва, 2010.
- Eesti Vabadusristi kavalerid*, koost A. Traksmann jt. Tallinn: Vabadusristi Vendade Ühenduse keskjuhatus, 1935.
- Kitvel, Toivo, Türk, Toomas ja Vercamer, Arvo Lennart. *Põhjakotkad: Eesti lendurid ja lendurvaatlejad tsaariajast kuni 1940. aastani*. Tallinn: Külim, 2011.
- Künnapuu, Ants. *Teedel õhuavarustesse*. Tallinn: Valgus, 1979.
- Lõhmus, Leho. *Vene impeeriumi ordenid*. Tallinn: SE&JS, 2014.
- Lään, Vello ja Tilk, Johannes. *Kes on kes Eesti lennunduses*. Tallinn-Tartu: Elmatar, 2006.
- „Maaväe ohvitseride vormikandmise määrustest,“ *Sõdur* 17/18 (1931): 521–522.
- Pihlak, Jaak. *Karutapjad ja Vabaduse Risti vennad*. Viljandi: Viljandi Muuseum, 2010.
- Tetri, Juha E. *Kunniamerkkikirja*. Helsinki: Ajatus, 1998.
- Walter, Hannes. *Eesti teenetemärgid*. Tallinn: Miniplast Pluss, 1998.

Veebilehed

- Datenbank Schrift und Bild 1900–1960*. <http://www.polunbi.de>, 25.06.2015.
- Kröönström, Mati, „Georgi ordeni kavalerid Eestis.“ www.ra.ee/apps/georgi/html/kavalerid.html, 7.09.2015.
- The Aerodrome Forum*. <http://www.theaerodrome.com/forum>, 9.11.2015.

World War I decorations worn by Estonian men

Orders and the way they were worn

Leho Lõhmus

Estonian soldiers and officers in old photographs often wear all kinds of decorations and not all of them are of Estonian origin. They reflect the entire Estonian history in its complexity and controversy.

Estonian men usually emerged from World War I wearing the decorations and medals of Imperial Russia and the badges of regiments and military schools. From 1919, the Republic of Estonia tried to regulate and restrict their use with various types of legislation. Therefore, only decorations awarded for military services were allowed on military uniforms. Estonians also received some decorations from the other member states of Allied Powers. There were no special regulations regarding their use. Estonian citizens, mainly of Baltic German origin, had also been awarded military decorations by Central Powers, primarily Germany.

The constitutions of 1920 and 1933 prohibited Estonian citizens from accepting decorations from foreign countries. However, this requirement was constantly violated until 1936, when the Decorations Act was passed. As most World War I decorations had been earned before the first constitution was passed, the prohibition did not apply to them.